

Универзитет у Новом Саду, Центар за родне студије,
Нови Сад

DOI 10.5937/kultura1652080V
УДК 821.1563.41.09-992 Секулић И.
821.163.41.09:305-055.2

прегледни рад

ТРЕЋИ РОД И СТАРЕ ЖИВОТИЊЕ У ПИСМИМА ИЗ НОРВЕШКЕ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ

Сажетак: У раду указујем на специфичност старости приказане највише у односу на једну женску популацију (неудате жене) и једну врсту животињског света (пса) у књижевном делу Исидоре Секулић Писма из Норвешке, с почетка 20. века, као вид (не) хуманог односа према тим популацијама. У истраживању се ослањам на приступ друге књижевнице и филозофкиње, Симон де Бовоар (Simone de Beauvoir) документован у књизи *Starost I, II* да бих показала да је питање старости општецивилизацијски дискриминаторно, те да у домену родних студија питање старости није на ваљан начин проблематизовано. Овај приступ у родним студијама иде у прилог двема интердисциплинама – екофеминизму и биоетици. Идеје хуманог односа према неудатим женама могу наћи у делу Исидоре Секулић као једном од претеча ових дисциплина код нас, што је у домаћој литератури недовољно истицано до сада. У анализи користим метод дискурса анализе.

Кључне речи: *неудата жена, девојка, стара жена, уседелица, родне студије, трећи род, животиње*

Увод

О старим мушкарцима и женама писано је у домаћој литератури на различите начине у оквиру различитих (интер)дисциплина у науци и у уметности: у часопису *Геронтологија*,

као и у више књига и зборника од којих наводим следеће: *Култура старења и стари у култури; културни живот и потребе у трећем добу* Маријане Миланков и Богдане Опачић (2012), зборник радова који је уредио др Милош Немањић *Култура старења и старости између традиционалног и савременог модела* (2014), *Увод у старење и људска права старијих*, Невене Петрушић, Наташе Тодоровић и Милутина Врачевића (2015). Аутори/ауторке наведених књига кроз различита истраживања потврђују дискриминацију старих људи у готово свим сферама живота у Србији, те уз залагање за бољи квалитет живота у трећем добу, настоје и да деконструирају и отклоне предрасуде и митове о старим особама. Маријана Миланков и Богдана Опачић примећују да се живот у савременом друштву одвија у оквиру „геронтофобичне идеологије”, да се на старост још увек гледа као на предворје смрти а не као на смислену фазу живота¹, и истичу да је у Србији доминантан образац пасивног а не активног старења². Петрушић, Тодоровић и Врачевић уочавају да детињство, адолесценција и одрасло доба пресудно утичу на квалитет живота у старости, да начин на који старимо није унапред задат, и да се разликују две врсте инвестиција у старост – ране и касне, као и оне на нивоу појединца и на нивоу друштва.³

Ако се погледају подаци из различитих култура, како је то документовано у књизи Симон де Бовоар (1986), можемо закључити да је старење као нормалан процес живих бића у већини патријархалних друштава друштвено негативно одређен. Када су у питању неударе старије женске особе, оне су у домаћој култури експлицитно и имплицитно дискриминисане. А како то изгледа у норвешкој култури, с почетка 20. века, податке налазимо у књизи Исидоре Секулић. *Писма из Норвешке* Исидоре Секулић (1914. прво издање; анализирам издање из 1951) друга је објављена књига ове списатељице почетком 20. века. Путопис, чија је садржина распоређена у десет целина – писама (уз предговор ауторке написан за друго издање), тематски је вишеслојан – ауторка описује природу, начин живота људи, бави се књижевним темама, дотиче се ратне тематике изражавајући антиратни став, доводећи у везу – поређењем – многе појаве у

1 Миланков, М. и Опачић, Б. (2012) *Култура старења и стари у култури: културни живот и потребе у трећем добу*, Београд: Завод за проучавање културног развитка, стр. 10.

2 Исто, стр. 28.

3 Petrušić, N., Todorović, N. i Vračević, M. (2015) *Uvod u starenje i ljudska prava starijih*” (Pilot studija o finansijskom zlostavljanju starijih), Beograd: Crveni krst Srbije, str. 20.

Норвешкој и Србији. Знатну пажњу у овој књизи Исидора Секулић посветила је питању старости, те је фокус мог рада на указивању на ауторкин поглед на старост (неудатих) жена, њено интересовање за положај старих животиња у лову, и њен допринос идеји и пракси хуманог.

Трећи род – положај старих девојака и хумано у делима Исидоре Секулић

Кроз есеј којим завршава четврто писмо, ауторка је у дело уткала тему старости којој приступа пишући о једној посебној „скупини” – старих неудатих жена. Пише о старим девојкама у великим местима, и у Норвешкој, о њиховој бројности, организацији, раду и моћи, употребљава израз *трећи род* (који стављам у наслов овог текста под наводнике): „старе девојке, рекло би се, чине скоро претежни део становништва, оне су организација, *оне су трећи род*, оне су социјални и политички фактор, оне су радна снага, оне су поплава.”⁴ (мој курзив). Ауторка је, уз свест о друштвеној конструкцији рода, указала на посебан положај старих неудатих жена, а читав есеј о старим девојкама приказује настајање и опстајање, у њеној терминологији, *трећег рода* у Норвешкој. Исидора Секулић најпре пише о узроцима неудатости жена у Норвешкој: бројност – рађање више „женскиња него мушкиња” као непресудан фактор, затим исељавање мушкараца у Америку тог времена, самосталност Норвежанки у свом господарству и њихово неодрицање од тога. Један од фактора неудатости јесте и родна подела улога и послова у породици – Норвежанке брину о старим родитељима (и изражавају браћу и сестре). Ауторка стога пише о неправди према овим женама, родно заснованој, јер за њихову браћу та правила и дужности изостају. Брига о старим особама у породици подразумевана је (не само) међу норвешким женама, породица и друштво својим очекивањима онемогућавају овим женама емоције и евентуални брак, њихови животи и тела су у поменутом случају у служби примарних породица. Зато ауторка пише о „кривди” – неправедном положају жена у Норвешкој које подносе личне жртве, чиме критикује патријархално понашање у друштву у којем је то норма, па и кроз односе међу женама (сестрама) у породици: одсуство бриге, залагања за добробит сестара и квалитет њихових живота. Ауторка ће поводом тог „парадокса” проговорити о личном схватању да је „нама женама, утеха од еманципације у том што ћемо мало променити врсту и

4 Секулић, И. (2001) *Писма из Норвешке и други путописи*, Нови Сад: *Stylos*, стр. 105.

начин робовања.”⁵ Кроз експлицитно изражен став о ропском положају жена (и упадљиву реч *утеха* везану за еманципацију која сведочи о неослобођењу жена) ауторка критикује нехуман однос према женама. Како се под хуманошћу најчешће подразумева човекољубље, то се наведени редови могу читати као одсуство истог у целини у патријархалним културама, јер *женољубље* једноставно изостаје – *робовање* жена супротно је идеји хуманог.

Конкретан пример хуманизованог погледа на старост и прихватања старе жене дат је у сажетом опису прославе *педесетог* рођендана гђице Б. С. Хевик, којој је и ауторка присуствовала. На прослави је родно и старосно хетерогено друштво, а опис сведочи о укључености слављенице у друштво, о слављењу живота. Веселе и расположење слављенице илуструју прихватање старости, живота, непатријархално виђење година, писање о старости које је далеко од идеје о ружноћи, пропадању као традиционалном дискурсу о старости на који упућује Бовоар (1986). Ауторка пише о „компанјону гђице Б., Наполеону, о удружености две жене које су ствари узеле у своје руке, о њиховом заједничком вођењу баштованлука: „командују и издржавају шездесет радника⁶. Иако помало карикирано даје лик Наполеона, назначавајући у тој жени и извесну црту доминације, стрепње других људи од ње, Исидора Секулић бележи како је управо та жена својим радом и баштованлуком спасла део породичног имања, а помогла је и својој браћи. Успех у раду две старије жене слама, чак и данас присутну, погрешну представу о старим људима као неактивним или мање успешним у раду.

У тој одбрани својих јунакиња, ауторка позитивно приказује не само успех у економији, већ говори о „врло лепој” и отменој гђици Б., и о њеном таленту за музику. Истицање лепоте гђице Б., као и касније Ранхил, може се довести у везу са запажањем Симон де Бовоар (неколико деценија касније) – да се никада не говори о лепој старици него ће израз бити: „љупка стара жена”⁷. Бовоар сведочи о старости жене и теми лепоте у књижевности (на основу свог читалачког искуства, иако доноси уопштенији закључак) и реалном животу, али дело Исидоре Секулић показује супротно, појављује се као редак пример навођења лепоте старе жене. Иако ауторка *Писама* на једном месту, кратко и готово карикатурално, даље у тексту пише о старим женама упућујући на другост тела старости – осушене, пресоване, збрчане и

5 Исто, стр. 106.

6 Исто, стр. 109.

7 Bovoar, S. (1986) *Starost II*, Beograd: BIGZ, str. 26.

моткасте фигуре – тај дискурс прекида пишући о женама које још увек „јуначки корачају” кроз град, које не скривају своја тела, које су интелектуално радознале, наговештавајући њихову недобродошлицу на предавања младог француског доцента речима да „за пакост” младом доценту не пропуштају његова предавања.

Симон де Бовоар је у делу *Старост* препознала Норвешку као једну од неколико земаља у којима се заиста брине о људима. Док Бовоар посебну пажњу посвећује нехуманим условима у различитим старачким домовима, тачније сиротиштима, и Исидора Секулић се кратко концентрише на опис једне врсте института, дома за старе жене, указујући на његов изглед и положај – лепу кућу са баштом у реду господских вила у Ослу. Ауторка је назначила да су сви људи у Норвешкој, на неки начин, повезани са старим девојкама, те да постоје богате задужбине и институти за помагање и издржавање сиромашних „или много самотних уседелица, да што лепше, што достојније и удобније проживе свој усамљенички живот.”⁸ Дата је слика друштва у ком се брине за квалитет живота, за здравље, достојанство и продужење живота старих жена, у коме оне нису одбачене, док ауторка истовремено сведочи и о њиховој усамљености. Сажет поглед на старе жене и болничарке које су им посвећене, потврђује бригу, а књижевница указује и, речју *отимати*, на жељу за животом: „Неке су ишле с једним, неке с два штапа, неке су нудиље водиле под руку, неке су болничарке гурале у колицима, некима од добро утопљених дама сервиран је доручак у башти. Све је изашло на сунце и ваздух, и *отимало* се да учини што је више могућно за поправку здравља и продужење свог живота”⁹ (мој курзив). Бојана Стојановић Пантовић и Кристина Стевановић уочавају да је ауторка, посматрајући друге из етноцентричне перспективе, из ње изашла¹⁰. Исидора Секулић је ставила под лупу, посредно критикујући, становиште јужњака о старости (жене) и у култури Србије, да се „против природе природно ништа не може” – слика из Норвешке говори у прилог речима да је на северу живот скупљи и да људи тамо знају живети. Старост није само питање природе, већ и друштва – свеукупне културе бриге за живот и здравље.

8 Секулић, И. нав. дело, стр. 110.

9 Исто, стр. 110.

10 Стојановић Пантовић, Б. и Стевановић, К. Критичке контроверзе о феминизму Исидоре Секулић, у: *Српска књижевна критика и културна политика у другој половини XX века: тематско-проблемски зборник*, уредник Радуловић, М. (2013), Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 76.

У *Писмима из Норвешке* сумиран је нехуман однос према старим неударним женама и њихов лош положају, али и негативне особине и патријархално понашање жена који из тога проистичу, у другим земљама, и у Србији у поређењу са Норвешком: „Овде не само да је редак, него сасвим не постоји онај карактеристични случај наше старе девојке која је споредни члан у кући удате сестре или ожењена брата, споредна брига само сестрина или само братовљева, и коју издржавају споредни приходи његови или њени, и према томе је и понижена и несрећна и пакосна и завидљива, и ништа друго не зна него да уздише за мужем као за спасиоцем из беде и понижења.”¹¹ Непосредно пре преласка на писање о жени у Србији, ауторка уводи добро познат израз *уседелица*, призивајући тако доминантан поглед на стару неударну жену у култури у којој и сама живи и ствара. Њен дискурс о старим неударним женама далеко је од традиционалног, а делови преписке ауторке са гђицом Бјерке и њихово пријатељство, још једном сведоче и о ауторкином прихватању старе жене.

У вези са концептом бриге за (старе) особе и, експлицитније, питањем хуманог и у контексту Норвешке је и скрајнут краћи путописни есеј Исидоре Секулић *У Норвешкој нико не живи иза Божјих леђа*. Ауторка сматра да се у Норвешкој већа пажња придаје народу него држави, да је норвешки сељак писмен, дружеван и човекољубив, да у норвешком народу живи осећање да је становништво те земље друштво а не збир поданика. У међусобној помоћи, у потреби једних људи за другима, од кључног значаја је васпитање, и Исидора Секулић проговара о друштву развијене сарадње и бриге међу људима као продукту једног концепта васпитања које је изградило друштво без изопштених. „Тај дубоко хумани однос између становника једне земље чија је судбина – због суровости природе – тако различита, дужност је и понос културних људи у Норвешкој.”¹² У завршетку есеја налази се и конкретан пример хуманог доприноса неударних жена: „Човек који ничију самоћу није походио, ником није постао потребан и користан, сматра се у Норвешкој грешним. Неударне норвешке жене чине права чуда. Читаву годину дана спремају котарицу књига, апарата, судова, фотографија, спортских инструмената, корисних и шалвих забележака – да на лето отпутују тамо где још нико није био, пријатељима које никада нису видели, али које никада више неће заборавити. У Норвешкој, одиста, нико не живи иза Божјих леђа.”¹³ Овај текст вишеструко је значајан – као поглед на културу

11 Секулић, И. нав. дело, стр. 107.

12 Исто, стр. 245.

13 Исто.

у Норвешкој и праксу хуманог у тој земљи у време писања путописа, као хумано које је ауторки блиско и које поштује и с којим жели да упозна читаоце/читатељке у својој земљи, као критика друштва у ком ауторка живи, као слика о човекољубивим неудатим женама.

Исидора Секулић је у *Писмима из Норвешке* посебну пажњу посветила и једној старој удатој жени, Ранхил, својим писањем још једном сведочећи о неотклону од старости жена. И овде, као и у писању о гђици Б. помиње лепоту Ранхил, али и друге њене позитивне особине, на пример умешност, затим да су туристи и туристкиње задивљени њеним манирима. Она је уз то „била лепа, крепка, хитра и весела, чисто не смемо да кажемо за њу баба од шездесет и четири године, и шест стопа апсолутно незгрбљене висине.”¹⁴ Ранхил је жена која решава неспоразуме и има изражен став о разним стварима, на пример, она не допушта да „господин” из Осла не прими у кревет онога ко нема другде да спава. Ова брђанка импозантне фигуре са својим супругом Халвором има посинка, што је још једна хумана црта њеног лика. Писањем о животу ово двоје људи ауторка обавештава читаоце/читатељке о лектири код свих Норвежана – књигама о детињству и књигама о старости – а о интелектуалној радозналости овог брачног пара сведочи и жеља Ранхил да им се пошаљу божићне свеске за читање.

Кроз интертекстуално читање *Писама* и *Сапутника* (1913), прве објављене књиге Исидоре Секулић, и *Кронике паланачког гробља* (1940) димензија хуманог појављује се у вези са женским ликовима. Ауторка је у *Сапутницима* субверзивно пишући о чуђењу девојчице пред културом, уочила важан изостанак, играјући се речима, правећи женски род именице: „А женских нема, патуљица нема. Чудила се мала девојчица да нигде није написано и нигде није насликано да међу патуљцима, у земљи доброте, стрпљења и милости има и патуљица, има и жена. Све оне мале залутале принчеве и принцесе, и сву ону несрећну и отерану пасторчад примили су, гостили, хранили и мудрим саветима снабдевали само мали човечуљци у циноберцрвеним чакширицама, човечуљци који се увек смеше и немају међу собом жена.”¹⁵ Бојана Стојановић Пантовић и Кристина Стевановић запажају да Исидора Секулић указује на неприсуство жена хероја, на искључиву бинарну матрицу која жени не додељује мудрост, разборито покровитељство и милост, осећај колективне одговорности, али и сугеришу на госпа Нолу и њен

14 Исто, стр. 156.

15 Секулић, И. (2001) *Сапутници; приповетке I*, Нови Сад: Stylos, стр. 16.

живот међу патуљцима.¹⁶ Ауторка проблематизује статус жена у књижевности, особито онај који има превасходно васпитну и образовну функцију, док текст посредством инфантилне свести девојчице на доминантну културолошку матрицу делује субверзивно, девојчица у себе још није уписала канонизовани цивилизацијски текст.¹⁷ Интересантно је критиковање одсуства хуманог, бриге за друге исказано у *Сапутницима*, и ауторкино касније описивање, прво лика Ранхил, која има посинка (и која у књижевном смислу може бити норвешка претеча госпа Ноле, а међу њима и у физичком погледу има сличности), а потом и госпа Ноле у вези са бригом и прихватањем деце. Ауторка је тако својим делима за жене везала праксу хуманог уписујући у књижевност оно што је неправедно изостајало, а на шта је сама указала у својој првој књизи.

*Човек и животиње – убиство старе и
рањене животиње у контексту лова*

У 8. писму ауторка описује судбину једног пса и једне птице, као и нехуман људски однос према овим животињама, што иде у шири контекст њених ставова о насилном људском односу према природи, у овом случају не-људским животињама. Исидора Секулић приказује однос људи према старим животињама кроз специфичну ситуацију везану за лов – у данашњим биоетичким и екофеминистичким разматрањима, лов је с правом означен као нехуман и неоправдан у савременом друштву.

У 8. писму ауторка бележи о доласку ловца и старог пса: „Из велике медвеђе коже искочи висок, стасит ловац, и, као заборавивши сасвим на коња, с много пажње је помагао грдном, али старом и немоћном руском хрту да се искобеља из топле бунде.”¹⁸ Ауторка пише у множини, сведочећи и о другим туристима/туристкињама и свом понашању у ситуацији – посматрају „необичног” пса. Док се Бовоар концентрисала на старо људско тело и непријатности повезане са перципирањем старих људи, Исидора Секулић посебну пажњу посвећује телу старе животиње. Детаљно описује физички изглед старог пса. Док Бовоар упућује на другост људске старости, отклоњену из сфере промишљања већине људи, иако је она будућност људског живота, Секулић пише и о другости животиња, о старости пса кроз опис тела. Опис садржи традиционално сагледавано старо тело у широј слици,

16 Стојановић Пантовић, Б. и Стевановић, К. нав. дело, стр. 74.

17 Исто, стр. 74.

18 Секулић, И. нав. дело, стр. 173.

бинарност везану за доба живота: младо и лепо, старо и готово ружно. Ауторка ће потом донети питања и одговор вође туре везано за пса:

„– Шта ли ће ловац с тим јадним, полумртвим хртом? – питали смо вођа.

– Не знам баш сасвим сигурно шта ће, али се као домишљам зашто је сиромах Рекс данас у шуми и на снегу. Познајем тог господина, и врло добро знам то некада у целом крају славно псето.”¹⁹

Док је у питању туриста/туристкиња садржана свест о псу у рукама ловца, на питање о намери шта са псом, одговор вође осликава статус ловца и пса – њихову цењеност у друштву (у расправама у оквиру биоетике и екофеминизма лов је и пракса виших слојева људског друштва, а у 7. писму ауторка и наводи да се ловом баве адвокат, господа, дакле мушкарци из виших слојева друштва). Присутна је и временска слика о псу: сада је стар, док је некада био славно псето, Рекс је по лову био познат. На изостанак „плена” и још нејасну намеру ловца, необичну ситуацију, ауторка упућује поступно и ефектно: „Међутим је изашао сељак да испрегне коња, а за њим и ловац пушком о рамену али без торбе. Ћутке је поздравио нашег вођу, узео руком Рекса око врата и полако пошао дубље у шуму.”²⁰ Ауторка на сцену уводи и птице, а потом се усредсређује на једну, скицирајући и њено емотивно стање: „После пола сата хода, подалеко у шуми, одједаред, из дубоког пазуха под граном једне јеле, излете, збуњена и поплашена, врло крупна бела птичурина, очигледно из фамилије сова.”²¹ Вођа говори о птици – стара је (као Рекс) или рањена – и речима о смрти, кроз сујеверје (и шире обрађено у контексту Норвешке у делу) наговештава смрт, убиство птице, чему ће следити и оглашавање птице. У један пасус сажет је догађај: понашање пса, и убиство животиња: „Рекс отскочи, издиже високо главу, зверео је узнемирено час на газду час на тицу, али стајао, дисао тешко као да га пробада сваки гутљај ваздуха. Ловац, такође изненађен, напери пушку, пуцањ тресну и одјекну, а бела тичурина се стаде стрмоглављавати и у паду још сипати снег. Рекс зачичи и полети, али у ком тренутку је дочепео мртву тицу, тресну и други пуцањ, нешто писну из гомиле на снегу као да је срце животиње проговорило последњу реч, а ловац, оставивши и

19 Исто, стр. 174.

20 Исто.

21 Исто.

Рекса и ретку дивљач, потрча безобзирце. Бежао је од догађаја, слике, успомене.”²²

Ловац, који је, за разлику од пса, Рекса, у делу безимен, убија птицу. Птица која је рањена (могуће од стране људи, ловаца) или стара, у ризику је од људи, од ловца, и убијена је. Њено мртво тело тек је игра, замка за Рекса и његово ловачко искуство. Ловац потом одмах убија Рекса који хвата мртву птицу, а затим, упадљиво, бежи, оставља их убијене. О начину, експлицитније, на који ауторка гледа на описане догађаје, сведочи њен коментар у издвојеном пасусу: „Завладала је часком сасвим необична тишина. Можда је тако увек после убиства и проливане крви.”²³ Исидора недвосмислено сведочи да се ради о убиству, а проливена крв је у функцији истицања насиља којем је сведочила. Тишину својим насилним, ловачким, милитаристичко-патријархалним дискурсом прекида вођа, тумачењем сумирајући улогу (ловачког) пса. „– Ето, сад разумете зашто је ловац довео псето. Како је живео Рекс тако је и умро. Тако треба да умре добро ловачко псето: у диму барута, на врућој лешини плена, с крвавом њушком. Сиромах Рекс!... Али богме, хубру ћу ја да понесем. Биће јастук перја, а крила ћу продати у варош бар по двадесет круна.”²⁴

Исидора Секулић за вођу туриста/туристкиња употребљава само реч „вођа”, а његово тумачење смрти приказује цитирајући његов говор, након ког завршава писање о старом псу, те тако сасвим убедљиво приказује (без парола) однос вође и ловца, насилан однос људи према животињама. Вођа сведочи о очекиваној и истовремено наметнутој смрти „доброг ловачког псета”. У начину на који описује пожељну смрт осликано је све наслеђе насиља које проистиче из лова. „Добро ловачко псето” је пас у служби ловца, дресиран да лови (ван своје прехране) како би ловцу прибавио корист. Ловац му је одредио начин живота, смрт и начин смрти – животиња је без избора. Пас је живео за прохтеве ловца. Иако вођа у једном моменту изговори: „Сиромах Рекс”, емпатија према судбини Рекса од стране вође је неприсутна, јер је непосредно пре тога сведочио о улози ловачког пса и очекиваној смрти животиње. Емпатије ни сажалења нема ни према птици. Тело убијене птице је средство зараде. Непосредно након убиства птице, он одмах распоређује, види улогу дела тела мртве птице. Њена крила већ су новац, и он говори о конкретној цени за коју ће их продати. Вођа профитира од

22 Исто, стр. 175.

23 Исто, стр. 175.

24 Исто.

убиства старе или рањене птице које је починио ловац. Сујеверје вође исказано кроз појаву птице тако се може читати као не-добар знак за птицу саму, убијена је.

Исидора Секулић обрадила је оригинално старост животиња у контексту лова али и шире. Она је указала на нехуман третман животиња. Ни у једном моменту у делу нема емпатије ловца према старом псу који му је био у служби. Рекс више не може да лови, да доноси плен, профит и/ли статус ловцу. Постао је неупотребљив и његова старост је непожељна. Он није поштовано већ (зло)употребљавано биће. Исидора Секулић је тако аутентично указала на то да се животи животиња не поштују, јер је и старост доба живота. Такође, указала је на насиље које вреба животиње које су старе или рањене, а које су у близини ловца, и на то да ловци убијају старе животиње које су некада користили за лов. Као што ни Рексу није дат избор, тако је и птици ускраћен избор. Уколико је била рањена, убиством су нестале (евентуалне) шансе да се опорави. Уколико је била стара, одузета јој је шанса да проживи колико је могла у условима у којима је живела.

Закључак

Исидора Секулић је у српској књижевности почетком 20. века комплексно приступила питању старости, хуманизујући поглед на старост нарочито из родне перспективе, а на примеру (неудатих) жена из другачије културе од ове у Србији. Писањем о „грећем роду”, о раду и моћи неудатих старих жена у Норвешкој, представила је домаћој јавности другачији модел и поглед на старост, из друштва које прихвата и поштује старе неудате жене. Истовремено, критиковала је лош положај старих неудатих жена у Србији. Табу старости разбила је вишеструко, кршећи га и тиме што је афирмативно писала о оствареним потенцијалима старих жена и њиховом доприносу друштву, њиховој бризи за друге, и што је, нетрадиционално, писала о лепоти старих жена, чиме се показује као једна од претеча теме старости из родне перспективе. У оквиру родно сензитивног приступа, ауторка је показала хетерогеност положаја старих жена (у Норвешкој: неудате и моћне, жене у дому, удате – Ранхил, и у Србији: економски потлачене, понижене, и недовољно спремне да се изван патријархалих узуса боре за бољи и достојанственији живот).

Другачијим жанром, у различитим периодима и културама, и Симон де Бовоар и Исидора Секулић, свака на свој начин, заложиле су се за хуман однос према старим људима. О хуманости је поводом норвешког друштва и културе

Исидора Секулић писала и у тексту *У Норвешкој нико не живи иза Божјих леђа*, из чега се јасније може закључити о ауторкиној идеји и пракси хуманости и друштва. *Сапутници су* (1913, годину дана пре првог издања *Писама*) књига у којој је субверзивно указала на културу која не говори о хуманој жени, док је у каснијим делима ауторка уписивала, почевши са Ранхил, ликове жена које су прихватале друге и бринуле о њима. Хумано се, у оквиру дела ове ауторке, јавља кроз кршење патријархалног погледа на старост жене и заинтересованост да се прикаже нехумано поступање према животињама.

У *Писмима* је приступила питању старости (неантропоцентрично) и кроз опис положаја старих животиња у контексту лова и њиховог убиства. Због пажње коју је посветила бризи за здравље старих жена, и због описаног суровог поступања према животињама, дело Исидоре Секулић рани је допринос савременим (још недовољно „популарним” у Србији) интердисциплинама – екофеминизму и биоетици.

Читаоци/читатељке који су упознати са данашњим стремљењима различитих дисциплина у пољу старости, које настоје да утичу на побољшање положаја старих особа и које, између осталог, говоре о потенцијалима старих особа, њиховом раду, економским проблемима, праву на образовање и рад, на поштовање и достојанствен живот, лако ће у тумаченим елементима у *Писмима* препознати једну врсту *пред-модела* онога што се данас назива „активним старењем”. Такав начин старења у Норвешкој (био) је могућ захваљујући вредностима којима је целокупно друштво посвећено и индивидуалном напору сваке особе (у овом случају, старих жена).

ЛИТЕРАТУРА:

Vovoar, S. (1986) *Starost I, II*, Beograd: BIGZ.

Геронтологија 1/2014 (2014), Геронтолошко друштво Србије: Београд, приступљено 13. новембар 2016, <http://gds.org.rs/wp-content/uploads/2016/07/Gerontologija-1-2014-final-za-sajt.pdf>

Миланков, М. и Опачић, Б. (2012) *Култура старења и стари у култури: културни живот и потребе у трећем добу*, Београд: Завод за проучавање културног развитка.

Немањић, М. уредник (2014) *Култура старења и старости између традиционалног и савременог модела*, Геронтолошко друштво Србије: Београд.

Perović, L. ur. (1998) *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka 2, Položaj žene kao merilo modernizacije: naučni skup*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.

Petrušić, N., Todorović, N. i Vračević, M. (2015) *Uvod u starenje i ljudska prava starijih* (Pilot studija o finansijskom zlostavljanju starijih), Beograd: Crveni krst Srbije.

Savić, S. (1993) *Diskurs Analiza*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Секулић, И. (2001) *Писма из Норвешке и други путониси*, Нови Сад: Stylos.

Стојановић Пантовић, Б. и Стевановић, К. Критичке контроверзе о феминизму Исидоре Секулић, у: *Српска књижевна критика и културна политика у другој половини XX века: тематско-проблемски зборник*, уредник Радуловић, М. (2013), Београд: Институт за књижевност и уметност.

Stojanović, D. (2013) *Iza zavese: ogledi iz društvene istorije Srbije 1890–1914*, Beograd: Udruženje za društvenu istoriju.

Iskra Vuksanović

University in Novi Sad, Centre for Gender Studies, Novi Sad

THIRD SEX AND OLD ANIMALS IN
LETTERS FROM NORWAY BY ISIDORA SEKULIĆ

Abstract

In *Letters from Norway*, one of Isidora Sekulić's greatest works, the author deliberates on the topic of old age in women. In Serbian literary criticism, only Bojana Stojanović Pantović and Kristina Stevanović perceived the gender aspect of the old age topic in Sekulić's work. In this paper, the issue of old age of predominantly unmarried women is interpreted, by reading the second edition of *Letters* (published in 1951, whilst the first one was published in 1914). As a theoretical background I used Simone de Beauvoir's *The Coming of Age*, I & II (published in 1970 and translated in 1986 into Serbo-Croatian). I also relied on gender-aware historians in reference to the position of women in the early twentieth century. Isidora Sekulić's particular approach to the old age of women is deliberated: she focused on elderly unmarried women in Norway, pointing it out as a role-model, at the same time criticizing gender roles in Norwegian society and implicitly the status of the old unmarried woman within Serbian society. Sekulić introduced the term "third sex" in order to indicate the number and power of elderly unmarried women. The author also wrote about the old age of a dog, thus approaching the topic of ageing in a non-anthropocentric manner. Isidora Sekulić appealed for a more compassionate approach towards elderly women.

Key words: *old, unmarried woman, girl, spinster, third gender, old age, animal*